

ƏBÜLFƏZ QULİYEV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: ebulfezamanoglu@yahoo.com

MƏHƏMMƏD AĞA ŞAHTAXTLI VƏ AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımızın dövlət müstəqilliyi tarixində özünəməxsus yer tutur. İlk müstəqil dövlətimizin qurulmasını alqışlayanlardan biri də böyük maarifçi, ziyalı, nəşir və ədib Məhəmməd ağa Şahtaxtlı olmuşdur. Görkəmli maarifçi ədib cümhuriyyəti alqışlayan, onu müdafiə edən məqalələr yazıb mətbuatda nəşr etdirmişdir. O, eyni zamanda bu cümhuriyyətin ən böyük xidmətlərindən biri olan Bakı Dövlət Universitetinin təşkil olunmasında böyük əmək sərf etmiş və bu təhsil ocağının ilk azərbaycanlı professoru olaraq orada fəaliyyət göstərmişdir. Cümhuriyyət dövründə M.Şahtaxtlı latın qrafikası əlifba layihəsi hazırlayıb parlamentə təqdim etmişdir. Məqalədə bütün bu məsələlər haqqında araşdırılıb bəhs olunmuşdur.

Açar sözlər: *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Məhəmməd ağa Şahtaxtlı, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan dili, əlifba.*

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımızın dövlət müstəqilliyi tarixində özünəməxsus yer tutur. Şərqdə ilk parlamentli respublika olan AXC az müddət yaşamasına baxmayaraq, mədəni və ictimai-siyasi sahədə həyata keçirdiyi tədbirlərlə, hər şeydən əvvəl, kütlələrin süurunda yaratdığı milli istiqlal ideyaları ilə Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində əbədiyaşar hadisə kimi mühüm bir iz qoydu.

Azərbaycanda *dil siyasətinin yürüdülməsi* Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründən başlanır. Hökumətin 27 iyun 1918-ci il tarixli qərarı Azərbaycan dilini dövlət dili elan edən ilk rəsmi sənəd kimi çox böyük tarixi rol oynamaqla yanaşı, Azərbaycanda milli dil siyasətinin formalaşmasının, millətin mənafeyinə uyğun düzgün ideoloji mövqeyin əsasını qoydu. Qeyd edək ki, Azərbaycan hökumətinin qərarı sadəcə deklarativ bir sənəd deyildi; qərarın qəbulundan irəli gələn məsələlər vaxtaşırı olaraq parlamentin iclaslarında müzakirə olunur, Azərbaycan dilini bilməyənlərin bu dili öyrənməsi üçün kurslar təşkil edilirdi. Cümhuriyyət öz dil siyasətini həyata keçirmək üçün təhsilin çox mühüm sahə olduğunu ön plana çəkdi və 28 avqust 1918-ci ildə hökumət ibtidai və orta təhsil müəssisələrində təhsilin bilavasitə ana dilində aparılması haqqında qərar verdi. 27.XII.1918-ci il tarixdə cümhuriyyətin hərbi naziri Səməd ağa Mehmandarov ordu-nun dilinin Azərbaycan türk dili olduğu barədə əmr verdi.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaradılmasını ilk alqışlayan qabaqcıl ziyalılardan biri də böyük ədib, nəşir, tərçüməçi Məhəmməd ağa Şahtaxtlı olmuşdur. M.Şahtaxtlı bu dövrdə xalqımızın öndə gələn maarifçi ziyalılarından biri kimi Azərbaycanın ilk Avropa tipli dövlət qurumunun alovlu müdafiəçilərindən və təbliğatçılarından biri olaraq yazıb yaradırdı. Görkəmli ədib cümhuriyyət dövlətini milli istiqlalın etibarlı dayağı hesab edirdi. Müəllif bu cümhuriyyətin Avropa dövlətlərində olduğu kimi "hurriyyəti-əfkar"ı müdafiə etdiyini sevinclə qeyd edirdi. O, universitetin yaradılmasını da "hurriyyəti-əfkar"ın mövcud olmasının mühüm bir şərti hesab edirdi.

Bu baxımdan böyük publisistin "Cümhuriyyətimizin beynəlmilalə təsdiqi" adlı məqaləsi diqqətə calb edir. Müəllif burada cümhuriyyətin beynəlxalq aləmdə tanınub dünya dövlətləri tərəfindən qəbul edilməsi üçün hökumətin gördüyü işləri şərh edir, cümhuriyyətin ilk yarandığı gündən Avropada olduğu kimi maarifin inkişafına ciddi fikir verilməsi, 100 tələbənin xaricdə oxumağa göndərilməsi, qadınların təhsilə calb edilməsi, universitetin təşkil edilməsi faktlarını əlamətdar hadisələr kimi qeyd edir. Hökumətin öz fəaliyyəti dövründə gördüyü işlər haqqında mətbuatda nəşr olunan bayannaməsinə diqqət çəkən müəllif bu rəsmi sənədi təhlil edərək göstərir ki, cümhuriyyətin fəaliyyətini müsbət qiymətləndirmək lazımdır. Müəllif cümhuriyyətin dünyəvi dövlət olduğunu isbat edən daha bir amil də sevinclə qeyd edir: "Müttəfiq dövlətlər tərəfindən dəxi Azərbaycanda rəsmi və ya nimsəmi nümayəndə vardır. Bununla artıq həyati-beynəlmilalə ayaq basdıgımız isbat olunmaqdadır".

M.Şahtaxtli cümhuriyyətin fəaliyyəti haqqında söylədiklərinə yekun vuraraq yazır: "Demək, ən diqqətli Avropa nöqeyti-nəzarinə daxil işlərimizdə mədəniyyətsüvar və təraqqipərvəriz. Və beynəlmiləl işlərimizdə digərillərin hüququna müraətla iktifa etməyib səfəqləti və hüquqəpərvər qonşu və əcnəbiləri. Xatıma olaraq söyləyə bilərik ki, istiqlalımızın təsdiqi məxtərəli olmaqla barabər, inşaaallah, vüqu bulacaqdır" [13, s. 221].

Qeyd etmək lazımdır ki, cümhuriyyət dövlətinin tanıtmaq üçün hökumətin nümayəndə heyəti Versal Sülh konfransında iştirak etmək üçün səfərə hazırlaşdı. Müəllif bu məqalədə də həmin səfər ərsəsinə – 1920-ci ilin yanvar ayında "Azərbaycan" qəzetində nəşr etdirərək milli istiqlalımızın beynəlxalq aləmdə dünya dövlətləri tərəfindən tanınması haqqında arzu və düşüncələrini ifadə etmişdi.

Cümhuriyyət dövründə M.Şahtaxtli gənc ədəbi qüvvələrin yetişməsində də öz töhfələrini vermişdi. Belə ki, o, bu məqsədlə 1920-ci ilin əvvəllərində "Yaşıl qələmlər" ədəbi birliyinin, cəmiyyətinin fəal üzvlərindən biri olaraq bu sahədə əlindən gələni əsirgənmirdi [6, s. 52]. Bundan əlavə, 1919-cu ildə Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə M.Şahtaxtlinin da geniş şəkildə məşğul olduğu əlifba məsələsi parlamentin gündəliyinə çıxarılmışdı.

Böyük ədib müstəqil respublikanın maarifinin inkişaf etdirilməsini, Avropadakı kimi ana dilini ali təhsil müəssisəsinin yaradılmasını çox mühüm bir vəzifə hesab edirdi. Ona görə də universitet qurulmasının layihəsinin hazırlanmasında müntəzəqi ziyalılardan biri kimi fədakarlıqla çalışdı. Onun bu sahədəki fəaliyyətlərini, perspektiv planlarını, arzu və istəklərini o dövr mətbuatında çap olunmuş məqalələri də aydın şəkildə göstərməkdədir. Alim 1919-1922-ci illər arasında Bakıda yaşamışdır. M.Şahtaxtlinin tərəcəyi-halı üzərində tədqiqat aparən akademik İsa Həbibbəyli arxiv materialları əsasında müəyyən etmişdir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə o, yeni hökumətin maarif, mədəniyyət və mətbuat işlərinin formalaşdırılmasına kömək göstərmək üçün əməli addımlar atmışdır. Hətta Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin Bakıda darülfünun açılması haqqındakı layihəsinin əsas müəlliflərindən biri də Məhəmməd ağa Şahtaxtli idi [7, s. 40].

Bildiyimiz kimi "Azərbaycan xalqının milli iftixarı və sərvəti Bakı Dövlət Universiteti" (H.Əliyev) tarixən bütün ali məktəblərimizin bayraqqarı olmuşdur və bu misiyani bu gün də şəərələ daşımaqdadır. Bu universitetin yaradılması 23 aylıq ömrü olmuş milli dövlətimizin nailiyyətidir. Bu elm ocağının meydana çıxmasında, təşkilində Məhəmməd ağa Şahtaxtlinin də böyük əməyi olmuşdur. Məhəmməd ağa Şahtaxtli Avropa mədəniyyətinə yiyələnmiş Qərb dövlətlərində maarifin inkişafında universitetin böyük rol oynadığını və bu məqsədlə də yeni yaranmış müstəqil dövlətdə universitetin fəaliyyətə başlamasının çox zəruri olduğunu israrla qeyd edirdi: "Darülfünun olmasız

nə olur? ...Orta məktəblərimizdə dərs verəcək müəllimlərimiz olmaz; naxoşlarımızı müalicə edəcək tabiblər məfqud olur. Darülfünunumuz olmasa, ömrünün həpsini elm fəunına sərf edəcək mücəssəm professorlar heyəti millətimizin içində neredən çıxar? Darülfünunın əl çəkəcək mədəni həyatdan rugədan olmaqdır" [13, s. 222-223]. Məhəmməd ağa Şahtaxtli universitet açmaqın zəruriliyini bir də ən əsas onda görürdü ki, universitet azad fikir tərəfdarlığının ən bariz göstəricisidir və bu müəssisə bizim azad fikir tərəfdarı olmağımızın yəni sübutudur. Universitet açmaq həm də ona görə lazımdır ki, o, avropalılara "siz fikir azadlığı (hürriyyəti-əfkar) tərəfdarı deyilsiniz" demək üçün bəhanə verəsin.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, cümhuriyyətin ikinci 1919-cu ilində Azərbaycan icimai fikrində universitet məsələsi, bu müəssisədə təhsilin hansı dildə olacağı məsələsi mühüm müzakirə obyektinə çevrilmişdi. Bəzi ziyalılar milli kadrların olmadığını, münasib şəraitin yetişmədiyini bəhanə gətirərək universitet açılmasına etiraz edirdi. Parlamentdə universitetin təşkil edilməsi haqqında məsələ qoyulmuşdu. Cümhuriyyətimizi yaradıcısı M.Ə.Rəsulzadə universitetin Azərbaycan üçün zəruriliyi haqqında parlamentdəki çıxışında deyirdi: "Elmin vətəni yoxdur, rus dilində hər hansı bir elmin tədrisi rus işğalı üçün şərait yaratmır. Rus darülfünunlarında təhsil edənlərdən zərər görün olmayıb. Ən əsası, bu darülfünun get-gedə milliləşəcək. Həç bir millət tarixin ilk addımında milli bir darülfünun sahib olmağıdır. Əvvəlcə özlərdən istifadə edərək, sonra get-gedə qüvvət kəsb etmişdir. Darülfünun hər dilsə olsa da olsun, açılıb oxunmalıyıq. Çünki bu müəssisə ilə biz bir ürfən müəssisəsi qururuq və öz gənclirimizi onun vasitəsi ilə ziyalandırıb, istədiyimiz milli professorlarımıza təcridən sahib olacağıq" [9].

Böyük maarifçi də ziyalılar arasında meydana çıxan mübahisələrə münasibət bildirərək göstərirdi ki, daıma olmaq üzrə əli təhsilin əcnəbi dildə kəsb olunacağı işimizə əl verməz. Ancaq mövcud şəraitdə universitetin ana dilində tədris aparılması mümkün deyil, çünki kadrlar potensialı yox düşməsinədir. "Ona görə ictimai və siyasi zərurət bizdən onu istəyir ki, rus fəzillərindən istifadə edib rusca tədris edəcək darülfünun açalım" [13, s. 225].

Müəllif şəraitə nəzərə alıb rus dilində açmağa məcbur olduğumuz universiteti gələcəkdə mütləq milli kadrlarla təmin etməyini, milliləşdirməyini, onun türk dilində tədris olunmasını təmin etməyini vacibliyini israrla vurğulayırdı.

Bəllidir ki, milli dil uğrunda mübarizə milli ideyanın mərkəzi məsələsidir... Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, əli buna görə də 27.VI.1918-ci ildə Cümhuriyyət hökuməti Azərbaycan dilini dövlət dili elan etdi. Doğma dilə dövlət dili statusu verilmək istiqamətində çalışılmaq xoşaldır, ana dilinin fəaliyyət dairəsi maarif müəssisələrində və ordu hissələrində genişləndirilir. Bütün bu fəaliyyətləri izləyən və onu yüksək qiymətləndirən Məhəmməd ağa Şahtaxtli universitetin açılmasını zəruri və taxirəsalınmaz bir vəzifə olduğunu qeyd edirdi. Universitet məfhumunun dil məfhumu ilə sıx bağlı olduğunu göstərən müəllif türk dilinin ünsiyyət üçün çox əlverişli olmasından, dünya alimlərinin bu dilin istifadə üçün ən münasib ünsiyyət vasitəsi olduğunu bildirməsindən, onun qrammatik qanun-qaydalarının müntəzəm olmasından bəhs edirdi. Alim fikrincə, müstəqillik əldə edən xalqın, suveren dövlətin əsas atributlarından biri dövlət dili məsələsidir, dövlət qurumları dövlət dilinin inkişafına şərait yaratmalı, onun kütləvililiyini təmin etməlidir. Dövlət idarələri, onun fikrincə, kargüzərliq işlərini əcnəbi dildə deyil, doğma dildə aparmalıdır. Bu ifadələrə alim çox güman ki, o dövrdə dövlət idarələrində rus dilinin hələ də əsas ünsiyyət vasitəsi olduğuna işarə edir və xəbərdarlıq etməkdən çəkinmirdi: "Fünunda olsun, idarədə, siyasətdə olsun, nərədə olursa-olsun, kəndi işlərini öz dilində əmələ gətirəmmiyən bir millət səqt xırda bir millət olub haqiqi istiqlalın fəal

saqət və həqiqi istiqalə naqabil bir millətdir. Qonşu, mən bu sözümlə deyimmirməm, bir az vətər üçün dilini mana ver, danışım, deyəm adam nə qədər zəlli və həqarətşayan isə, mən öz qorarmədarını öz dilində yazımmıram, qonşu, zəlli mənə ver, sözümlə tez və təndəşlərimə anladım, deyəm bir nazir və ya ziyalı ondan ziyadə şayani-təhqirdir” [13, s. 225].

Müəllif göstərir ki, bu işdə ziyalıların, elm adamlarının üzərinə böyük vəzifə düşür. Millətin hər bir fərdi fikir və duyğularını ana dilində izhar etməyi bacarmalıdır. Müəllim də öz fikrini tələbələrə ana dilində bəyan etməyə boruldu: “O adam isə ki, mən filan fəndə mütəxəssisəm ədəsdən bulunur və türkdür, türkçe qonuşur, amma öz elmini öz dilində tədrisdən izhari-iciz ediyor, onun alim olduğuna inanmıyız. Yolunu bulub bir diploma alub aliməm diyə xalqı aldayıyır” [13, s. 225].

Beləliklə, Azərbaycan parlamentinin gündəliyində də mühüm yer tutan universitet məsələsinin 1919-cu il avqustun 21-də müzakirəsi başladı. Parlament müzakirələri sentyabrın 29-da başa çatdı. Parlament yetmiş iki maddədən ibarət universitet nizamnaməsinin qəbul etdi. 1919-cu il sentyabrın 1-də Bakı Universiteti haqqında qanun, sentyabrın 29-da isə nizamnaməsi təsdiq olundu, 10 noyabr tarixində universitetin ilk elmi şurası keçirildi, burada universitetin professor-müəllim heyəti təsdiq olundu. 44 müəllimdən ibarət olan bu heyətdə 9 azərbaycanlının adına rast gəllirik. Bu sıyahıda dosent əvəzi kimi M.Şahtaxtının da adı qeyd olunmuşdur [2, s. 37].

Onu da qeyd edək ki, qocaman alim özü də bu universitetin demək olar ki, ilk azərbaycanlı professoru olmuş və orada milliləşdirmə işinin həyata keçirilməsinə, azərbaycanlı kadrların işə cəlb olunmasına var qüvvəsi ilə çalışmışdır. Doğrudur, onun milli mübarizəsi Rusiyadan gəlmiş universitet rəhbərliyinin müqaviməti ilə qarşılaşmışdır. Lakin Məhəmməd ağa Şahtaxtı öz milli mübarizəsindən geri çəkilməmişdir. Məsələn, arxiv sənədlərindən bəlli olur ki, universitetdə ərəb-fars dillərini tədris edən Məhəmməd ağa Şahtaxtı fakültə şurasının iclasında Şərq dilləri üzrə türk dilindən dərns deməyə yeni azərbaycanlı müəllimlər dəvət etməyi təklif edir [5, s. 30]. Amma rəhbərlik onun təklifinə heç bir reaksiya vermirdi. Digər bir iclasda alim fakültədəki müsəlmanların tarixini, mədəniyyətini birtərəfli şəkildə işıqlandıran rus alimlərinin mövqeyini, mövcud tədris planını tənqid edərək göstərirdi ki, fakültə müsəlmanlığı təhqir edir [5, s. 31]. Böyük demokrat maarifçinin əzad fikirlərinə görə universitetin şovinist mövqədə dayanaraq rəhbərləri onun sevmirdi, hər vasitə ilə şantaj etməyə cəhd edirdi. Bunlara baxmayaraq, M.Şahtaxtı “İttihad” qəzetində çap olunmuş bir məqaləsində [14] rektor V.I.Razumovskinin ruslaşdırma siyasətini, professor-xidmətçi heyatın ruslardan təşkil olunmasını, kadr hazırlığı işinin elmi dərəcəsi, peşəkartlıq səviyyəsi olmayan müəllimlərə tapşırılmasını, Azərbaycan dili dərslərinin cədvəllə salınmamasını, tədris planına daxil edilməməsinə kəskin şəkildə tənqid etmişdir.

O dövrün digər sənədləri də göstərir ki, Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Azərbaycan rəsmi dairələrdə milli dilin mövqeyi xeyli zəifləmişdi. N.Nərimanov qeyd edirdi ki, Bakı sovetinə bir Bakı kəndlisi gəlib türkçə dərslərin məktəbdə istəso, ona heç kim də dilində cavab verməyəcək. Məsələyə hüquqi cəhətdən yanaşdıqda türk dili Azərbaycanda dövlət dili elan edilmişdir. Bu dil bütün hüquq və imtiyazlarından istifadə etməlidir. Onun bu hüququnu heç kim əlindən ala bilməz və buna cürəti çətməz. Azərbaycan öz doğma dilindən imtina etməz və heç kim bu dilin əhəmiyyətini gözdən sala, azalda bilməz [3, s. 261].

Bildiyim kimi, o dövrdə türkcülük hərəkatı dilə geniş əks-səda vermişdi. Bu dövrdə Anadolu və Qafqaz üçün İstanbul türkcəsinə əsaslanan vahid ədəbi dildən istifadə olunmaqda idi və Məhəmməd ağa Şahtaxtının o dövrdə qələmə alınmış məqalələri

də bu tendensiyanı açıq şəkildə əks etdirməkdədir. Görkəmli maarif xadimi universitetdəki dərsləri zamanı türk ədəbiyyatı və dilini alovlu şəkildə təbliğ edirdi. Bu barədə bir məqaləsində müəllif belə yazmışdı: “Mən türk lisanı tədrisində Əhməd Rasimin kitablarını şərh və izahla oxutduğundan sonra Hüseyin Cavidin və Abdulla Şaiqin “Ədəbiyyat dərsləri” kitabını da eyni mənvalda tədris edirəm” [12]. Amma bütün bu fəaliyyətlərinə baxmayaraq, M.Şahtaxtı təxminən 1922-ci ilin əvvəllərində universitetin ilk azərbaycanlı professoru kimi fərdi təqəddə göndərilirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Məhəmməd ağa Şahtaxtı əlifba islahatı ilə də geniş şəkildə məşğul olmuşdur. Doğrudur, M.Şahtaxtı yarıdıcılığını ilk dövrlərdə ərəb əlifbasının islah ediləməsinin tərəfdarı olmuşdur. Amma “Şərq-Rus” qəzetində ərəb əlifbasının islah edilməsinin tərəfdarı olmuşdur. O, Şərq latın əlifbasına keçməyin tərəfdarı kimi çıxış etmişdir. Bu məsələyə 1914-cü ildə Peterburqda çıxan “MİR islama” jurnalında çap olunan bir məqalədə də işarə edilmişdir: “Bizcə, cənab Şahtaxtinskini 5 əlifba layihəsi mövcuddur. Bir çap olunmuş broşürdə o, hər hərfin 4 müxtəlif işarəsinə vermişdir. Bu onun “səslə əlifbası”ndan ibarətdir... Lakin cənab Şahtaxtinski bu əlifba layihələrini müvəqqəti müsəbitət bəsləmişdir. O, Şərq latın əlifbasına böyük ümid bəsləmişdir” [7, s. 49]. Bundan əlavə, o dövrün görkəmli alimlərindən olan Fərhad Ağazadə Şərqli də öz əsərlərində böyük maarifçinin əlifba fəaliyyəti haqqında geniş məlumat vermişdir. O, “Nə üçün ərəb hərfləri türk dilinə yaramır” adlı qıymətli əsərində yazdığına tarixindən, əlifbanın yaranmasından, mədəniyyətin inkişafından rolundan, ərəb əlifbasının türklər tərəfindən qəbul olunmasından, bu yazının türk dillərini fonetik sistemini, səs quruluşunu dülgün şəkildə əks etdirə bilməməsindən, bu istiqamətdə meydana çıxan əlifba hərəkatından, onun nümayəndələrindən ətraflı və yüksək elmi səviyyədə bəhs etmişdir. O, əlifba hərəkatının tarixində “Məhəmməd ağa dövrünü” xüsusi olaraq qeyd edir və “bu dövrün ən böyük heykəli Məhəmməd ağa cənablarıdır” deyə bəyan edir [1, s. 161]. O, “sövti şərq əlifbası” və “Məhəmməd ağa xətti” layihələrini alimin ərəb əlifbasının islahi sahəsində mühüm xidməti olduğunu qeyd etdikdən sonra, “lakin Qafqaz və Krım qəzətləri Məhəmməd ağanın üstünə dəhşətli tənqidlər yağdıraraq imkan vermədikləri ki, məslək sahibi məsləkini axırkı mənzilə kimi yeridə bilsin” deyə göstərirdi. Daha sonra müəllif əsərin başqa bir yerində qeyd edir ki, Cümhuriyyət dövründə hökumət özü 1919-cu ildə bu işə müdaxilə edib maarif nəzarəti yanında komissiya tərtib etmişdir. Bir neçə şəxsin tərtib etdiyi layihə müzakirəyə qoyulmuşdu. Komissiya üzvləri: Qaplanov, Həmid bəy Şahtaxtinski, Şahsuvarov, Sultan Macid Qənzadə, Rəşid bəy Əfəndizadə, Mahmud Mahmudbəyov, doktor Qarabəyov, Axund Yusif Talıbzadə, İsa bəy Aşurbəyli. 17.VI.1919-cu il tarixli iclasda Axund Yusif Talıbzadə təklif edir ki, latın hürufatını təcridlə keçirmək üçün bir ilin müddətinə qəbul edilsin. Buna cavab olaraq Qənzadə cənabları etiraz edir ki, bir illik təbdilətin mənası ola bilməz. Əvvəlcə əlifba yarıdılmalıdır, sonra məktəb, sonra da təlim üsulu. Bunun deyib Qənzadə cənabları əlifbamızın qüsurlarından bir çoxunu zikr edir. Sair natiqlər də məsələyə müdaxilə edir. Bir çox danışıqdan sonra “hürufatın reforması zamanı gəlib çatmışdırmı?” sualına hamı: “Çatmışdır”, – deyir. Bundan sonra təqdim olunmuş layihələrə baxılır. Ortalığında üç layihə var: I. Abdullah bəy Əfəndizadənin layihəsi, II. M.Şahtaxtinskini layihəsi, III. Tağızadə və Seyidovun layihəsidir. I layihəyə təxsis verilib “Son türk əlifbası” adı ilə çap edilməsinə icazə verilir. Sonra layihənin təsdiq edilib ümum Azərbaycanca qəbul edilməsi üçün tənam məmərətinə ilə məsələni parlamentə təqdim etmişlər ki, hələ parlamentə bu məsələni müzakirəsinə növbə çatınca, 28 aprelə döndərsiniz (çevriliş – Ə. Quliyev) olur. Məsələ yarımqıq qalıb səktəyə uğrayır [1, s. 170].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hələ Cümhuriyyət dövründə əlifba məsələsində ziyalılar iki cəbhəyə ayrılmışdı. Birinci cəbhə ərəb əlifbasını islah etmək yolu ilə işlədilməsinin tərəfdarlarından təşkil olunmuşdu. Məsələn, A.Əfəndiyev "Azərbaycan" qəzetində ərəb yazısı üzərində islahat aparmaq yolu ilə düzəltiyi yeni əlifba layihəsinin bəhs edən silsilə məqalə çap etdirmişdi [8].

T.Şahbazi, C.Məmmədquluzadə, Ü.Hacıbəyli, F.Ağazadə Şərqli, eləcə də M.Şah-taxtılı, Rza Ayazlı bir cəbhədə birləşmişdilər və bunları latınçılar adlandırdılar. Məsələn, Rza Ayazlı "К вопросу о реформе тюркского алфавита" adlı məqaləsində latın əlifbasına keçməyin ən doğru yol olacağını və bunun Avropa ilə mədəni yaxınlığına istiqamətində mühüm əhəmiyyətə malik olacağını göstərirdi [4].

Onu da qeyd etmək ki, Sovet hakimiyyətinin qurulması ilə latınçıların sırası daha da genişlənməyə, tərəfdarlarının sayı artmağa başladı.

Beləliklə, Milli hökumət dövründə xalqın və dövlətin etimadını qazanmış böyük maarifçimiz sovet dövründə milli maraqların açıq tərəfdarı olduğuna, milli mövqeyini dəyişmədiyinə görə bolşevik rəhbərliyi ona rəğbət göstərmədi, hətta ona təyin olunduğu fərdi təqaüdün ödənilməsinə də 1925-ci ilin sonlarında dayandırdı. Arxivdən əldə etdiyimiz bir sənədə böyük ədib hökumətin ona göstərdiyi ögey münasibətdən ciddi şəkildə narazılığını ifadə etmiş və universitet rəhbərliyinə şikayət ərizəsi yazmışdı.

Sovet dövlətinin hakimiyyət nümayəndələrinin münasivəti kimi M.Şah-taxtılıya ögey münasibəti böyük mütəfəkkirin ədəbi-publistik irsinin öyrənilməsinə də öz mənfii təsirini göstərmişdi. Sovet ədəbiyyatşünaslığı, jurnalistikası tarixində uzun müddət M.Şah-taxtılı irsi öz layiqli qiymətini almamışdır. Ancaq müstəqillik illərində böyük mütəfəkkirin irsinin ədalətli mövqedən öyrənilməsinə münasib şərait və münbit zəmin yarandı. Bu baxımdan Naxçıvan Ali Məclis Sədrinin 2006-cı il 27 fevral tarixli sərəncamı böyük mədəni-ictimai əhəmiyyətə malik olmuşdur [15]. Bu sərəncamda çox doğru olaraq göstərilirdi ki M.Şah-taxtılı irsi Məhəmməd ağa Şah-taxtılı mədəniyyətlərinin yaxınlaşması, Qərib maarifçiliyinin ən yaxşı ənənələrinin Azərbaycanca gətirilməsinə çalışmış, xalqımızın maariflənməsi və tərəqqisi yolunda saygınlı əsərgəməmişdir. Onun baş redaktoru olduğu "Şərqi-Rus" qəzeti məşhur "Molla Nəsrəddin" jurnalının meydana çıxmasında mühüm rol oynamışdır. Həmin sərəncamdan sonra böyük mütəfəkkirin publistik əsərlərinin bir qismi nəşr edildi, onun elmi-ədəbi irsi dəridən öyrənilib ictimaiyyətə çatdırıldı [13; 10].

Ulu öndər Heydər Əliyev göstərmişdir ki, Naxçıvan görkəmli şəxsiyyətlər yetirmiş bir torpaqdır. Naxçıvan torpağının yetişdirdiyi belə şəxsiyyətlərdən biri olan görkəmli mütəfəkkir M.Şah-taxtılı elmi-publistik irsinin öyrənilməsi müstəqilliyimizin irsinin imkanları səviyyəsində bu gün də layiqli şəkildə davam etdirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağazadə F. Nə üçün ərəb hərfləri türk dilinə yaramır. Bakı, 1922, 236 s.
- 1a. Ağazadə F. Yoldaş Məhəmməd ağa Şah-taxtılıın səhvləri // Yeni yol, 1923, 23 may, № 16.
2. Алимразов Х. АГУ за 50 лет. Баку: Азгосиздат, 1969, 690 с.
3. Атакиншев А. История АГУ. Баку, 1989, 660 с.
4. Аязли Р. К вопросу о реформе тюркского алфавита. Газ. «Знамя труда», 1919, 11 июня.
5. Babayev A. Dilçiliyimizin məbədi. Bakı, 2002, 290 s.
6. Bayramoğlu A. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə ədəbiyyat. Bakı: Elm, 2003, 380 s.

7. Həbibbəyli İ. Məhəmməd ağa Şah-taxtılı: tale yolları və xidmətləri / Məhəmməd ağa Şah-taxtılı: taleyi və sənəti. Bakı: Nurlan, 2008, s. 3-49.
8. Эфендиев А.Б. К реформе тюркского алфавита // Azərbaycan, 1919, № 32, 12 fevral.
9. İsgəndərov A. Cümhuriyyətin yadigarı: Bakı Dövlət Universiteti. Xalq qazeti, 2014, 17 dekabr.
10. Quliyev Ə. Samirə Həsənova. Məhəmməd ağa Şah-taxtılı: görkəmli dilçi və nəşir. Naxçıvan: Əcəmi, 2017, 190 s.
11. Нариманов Н. Избранные труды. Т. II, Баку, 1990, 780 с.
12. Şah-taxtılı M. Bir izah // Azərbaycan, 1920, 20 mart.
13. Şah-taxtılı M. Seçilmiş əsərləri / Tərtib edən akad. İ.Həbibbəyli. Bakı: Çarşıoğlu, 2006, 490 s.
14. Şah-taxtılı M. Darülfünun nə hələtdə // İttihad, 1920, 11 mart.
15. www.alimeci.az/sereancam.

Абульфаз Гулиев

МУХАММЕД АГА ШАХТАХТЛИ И АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА

Народная республика занимает важное место в истории государственности Азербайджана. Одним из тех, кто приветствовал создание нашего первого независимого государства, был великий просветитель, интеллектуал, издатель и писатель Мухаммад Ага Шахтахтлы. Известный писатель написал и опубликовал статьи в прессе, восхваляя республику и защищая ее. В то же время он провел большую работу по организации Бакинского государственного университета и это была одна из крупнейших служб республики, а также первого азербайджанского профессора этого учебного заведения. Шахтахтлы подготовил и представил парламенту проект латинского графического алфавита во время республики. В статье рассматриваются все эти вопросы.

Ключевые слова: *M.Şah-taxtılı, Азербайджанская Народная Республика, Бакинский государственный университет, образование, язык, алфавит.*

Abulfaz Guliyev

MOHAMMAD AGHA SHAHTAKHTLI AND AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC

Azerbaijan Democratic Republic takes a significant place in the history of our people's independence. One of those who welcomed the establishment of our first independent state was Mohammad Agha Shahtakhtli, a great educator, intellectual, publisher and writer. The prominent literary writer has written and published articles in the press, praising the republic and defending it. At the same time, he spent a great deal of work on organizing the Baku State University, one of the republic's largest services, and as the first Azerbaijani professor of this educational institution. During the republic, Shahtakhtli prepared and presented to the parliament a Latin graphic alphabet project. The paper deals with all these issues.

Keywords: *M.Şah-takhtli, Azerbaijan People's Republic, Baku State University, education, language, alphabet.*